

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
• ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ •**

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра по общо езиковедие и история на българския език

Христина Танева Вихрогонова

**УМСТВЕНАТА ДЕЙНОСТ НА ЧОВЕКА В РЕЧНИКОВИЯ ФОНД НА
НЕМСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

Област на висшето образование 2. *Хуманитарни науки*

Професионално направление 2.1. *Филология,*

Докторска програма: *Общо и сравнително езиковедие*

Научен ръководител:

доц. д-р Борян Георгиев Янев

Пловдив, 2020

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита на заседание на катедра „Общо езикознание и история на българския език“ при Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, състояло се на 24 февруари 2020 г.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 13.07. 2020 г. от 13 ч. в .....

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

I ГЛАВА

ДУМАТА КАТО ЛИНГВОСЕМИОТИЧЕН, ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧЕН И ЛИНГВОКОГНИТИВЕН ФЕНОМЕН

- 1.1. Теоретична постановка относно „думата”. Семантика и семантични ракурси
- 1.2. Думата в езика и в речта
- 1.3. Дума и знак. Семиотични ракурси.
- 1.4. Когнитивна характеристика на думата. Постулати на когнитивната лингвистика
- 1.4.1. Проблемът за концепта в лингвистичната литература
- 1.5. Думата като културен феномен. Културема. Езикова картина на света. Думата и теорията за лингвистичната относителност
- 1.6. Въпросът за фразеологизмите в лингвистичната литература. Дума и фразеологична единица
- 1.6.1 Когнитивна характеристика на фразеологичната единица

II ГЛАВА

УМСТВЕНАТА ДЕЙНОСТ НА ЧОВЕКА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА НЕМСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЛЕКСИКАЛЕН СЪСТАВ

- 2.1. Характеристики на умствената дейност от гледна точка на психологията
- 2.2. Лексико-семантични групи, характеризиращи умствената дейност на човека
- 2.3. Разумът и мислещото съзнание на човека
- 2.4. Емоции и чувства. Емотивност и емоционален концепт
- 2.5. Речта като продукт от умствената дейност на човека
- 2.6. Въпросът за езика и мисленето в лингвистичната теория на Хердер и Вилхелм фон Хумболт. Дума и мислене

2.7. Метафора и мислене

2.7.1. Теорията за когнитивната метафора на Дж. Лейкоф и М. Джонсън

III. ГЛАВА

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧНИ КОНЦЕПТИ В ЕЗИКОВАТА КАРТИНА НА НЕМСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК, ОТРАЗЯВАЩИ УМСТВЕНАТА ДЕЙНОСТ НА ЧОВЕКА

3.1. Концептът *VERNUNFT/РАЗУМ* в немската и българската езикова картина на света

3.2. Концептът *WEISHEIT/ МЪДРОСТ*, представен чрез лексикалната система на немския и българския език

3.3. Концептът *DUMMHEIT/ ГЛУПОСТ* в речниковия състав на немския и българския език

3.4. Концептът *FREUDE/ РАДОСТ* в речниковия фонд на немския и българския език

3.5. Концептът *ÄRGER/ГНЯВ* в езиковата картина на немския език в съпоставка с българския

IV. ГЛАВА

РЕЧЕВАТА ДЕЙНОСТ КАТО ЧАСТ ОТ УМСТВЕНАТА ДЕЙНОСТ НА ЧОВЕКА

4.1. РЕЧЕВА ДЕЙНОСТ И КОМУНИКАЦИЯ. КОМУНИКАТИВНИ МОДЕЛИ

4.2. РЕЧЕВАТА ДЕЙНОСТ НА ЧОВЕКА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА НЕМСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЛЕКСИКАЛЕН СЪСТАВ

V. ГЛАВА

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ОНЛАЙН АНКЕТАТА „МЕТАФОРИЧНОТО МИСЛЕНЕ В ЕЗИКА“

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

УВОД

Актуалност на дисертационния труд

Настоящият дисертационен труд е написан в духа на неохумболтианството и лингвокултурологията и в рамките на когнитивната лингвистика. В основата на съжденията стои насочеността на човека към неговия ментален и социален свят, отразен в езиковата му памет, проявена реално чрез речта. Една от основните парадигми в когнитивната лингвистика е антропоцентричността. Според нея човекът концептуализира света чрез своя език и езиковите данни показват как се проектира действителността в човешкия мозък. Настоящото изследване се гради върху основните постулати на когнитивната лингвистика: **подходът на генерализацията и когнитивният подход**. Първият дава възможност да се внедрят нови изследователски методи при изучаването на различните аспекти на езика. Вторият подход има за цел да опише езика, използвайки всички налични в другите дисциплини знания за разума и функционирането на човешкия мозък.

Дисертационният труд „Умствената дейност на човека в речниковия фонд на немския и българския език” е посветен на анализа на базисните лингвокултурологични концепти: *VERNUNFT/ РАЗУМ, WEISHEIT/ МЪДРОСТ, DUMMHEIT/ ГЛУПОСТ, FREUDE/ РАДОСТ, ÄRGER/ ГНЯВ*, които представляват част от умствената дейност на човека. Изследваните концепти се характеризират със своята абстрактност и универсалност и именно поради това, според нас, те са предмет на редица лингвистични изследвания, най-вече в руския език, в съпоставка с английския. Именно липсата на достатъчно изследвания на концепти в немския език в съпоставка с българския аргументира и избора на настоящата тема и определя приносния характер на настоящия труд. Извънконцептуално, заради огромното лексикално многообразие, с което се представя, е разгледана *РЕЧЕВАТА ДЕЙНОСТ НА ЧОВЕКА* като част от *УМСТВЕНАТА МУ ДЕЙНОСТ*.

Изхождайки от убеждението ни, че езикът е най-важната и съществена част от умствената дейност на човека, свързана с неговото мислене и концептуализацията на явленията от действителността, представяме умствената дейност чрез някои основни концепти, които се явяват нейна съществена част. Като част от умствената дейност на човека сме избрали като водещ концепт концепта *VERNUNFT/ РАЗУМ*, а като концепти-хипоними концептите – *WEISHEIT/ МЪДРОСТ* и *DUMMHEIT/*

ГЛУПОСТ. Тъй като емоциите също представляват част от умствената дейност на човека, разглеждаме и концептите **FREUDE/ РАДОСТ** и **ÄRGER/ ГНЯВ**.

Освен че тематизира въпроса за езиковите единици като културени в немския и българския език, настоящият труд е актуален най-вече с оглед на факта, че предлага един иновативен метод на контрастивно изследване през призмата на лингвоконцептологията и когнитивната метафорика в рамките на едно от най-актуалните интердисциплинарни хуманитарни направления – **ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЯТА**. Дисертационният труд представя актуална концептуална рамка за езиков анализ и е в съзвучие с най-новите тенденции за изследване на този феномен.

Предмет и обект на изследването

Предмет на изследването са менталните концепти **VERNUNFT/ РАЗУМ**, **WEISHEIT/ МЪДРОСТ**, **DUMMHEIT/ ГЛУПОСТ** и емоционалните концепти **FREUDE/ РАДОСТ** и **ÄRGER/ ГНЯВ**, които са част от умствената дейност на човека, като и **РЕЧЕВАТА ДЕЙНОСТ/ ГОВОРЕНЕТО** като неин съществен компонент.

Обект на изследването са лексеми и лексико-семантични групи, фразеологизми, както и метафорични и метонимични изрази, които разкриват съдържанието на изследваните концепти. За целите на проучването са ексцерпирани над 2500 единици от посочените лексикографски и онлайн източници. В рамките на когнитивната лингвистика се предлагат множество когнитивни структури в езика, които биха могли да служат като обща база за сравнение между два езика. В настоящото изследване като обща база за сравнение между немския и българския език се използва **когнитивната структура на концептуалната метафора**.

Цели на изследването

Основните цели на настоящата разработка са:

- Да се направи контрастивно лингвокултурологично изследване на петте концепта **VERNUNFT/ РАЗУМ**, **WEISHEIT/ МЪДРОСТ**, **DUMMHEIT/ ГЛУПОСТ**, **FREUDE/ РАДОСТ**, **ÄRGER/ ГНЯВ** в български и немски език;
- Да се анализират концептуалните модели на споменатите базови концепти в немския и българския език, като за обща база за сравнение е използван когнитивният модел за концептуалната метафора, разработен в теория на Джордж Лейкъф и Марк Джонсън.

Основните задачи:

1. Да се представи думата като лингвосемиотичен, лингвокултурологичен и лингвокогнитивен феномен, както и от гледна точка на нейната семантика;
2. Да се разгледат основните лингвистични теории за фразеологичната единица с оглед на нейната важност при представяне на лингвокултурологичните концепти;
3. Да се направи когнитивна характеристика на думата и фразеологичната единица;
4. Да се опише съдържанието на основни понятия в когнитивната лингвистика като *концепт* и *езикова картина на света*;
5. Да се опишат основните характеристики на умствената дейност на човека от гледна точка на психологията и да се разкрие семантичната структура на основните лексикоални групи, отразяващи умствената дейност на човека;
6. Да се проследи философската трактовка на понятието РАЗУМ;
7. Да се опишат емоциите и чувствата от гледна точка на психологията, да се разкрият и съпоставят основните лексико-семантични групи, отразяващи емоциите и чувствата, и да се опише тяхната когнитивна характеристика;
8. Да се разгледа въпросът за речта и основните комуникативни модели; да се разкрие връзката между езика и мисленето и да се проследят основните лингвистични и психологични теории, засягащи този проблем;
9. Да се опишат лингвокултурологичните концепти VERNUNFT/ РАЗУМ, WEISHEIT/ МЪДРОСТ, DUMMHEIT/ ГЛУПОСТ, FREUDE/ РАДОСТ ÄRGER/ ГНЯВ в четири основни аспекта: *генеалогичен, понятиен, образен и аксиологичен*.

Методи на изследване

- Основни методи, които са използвани в дисертацията, са: *сравнителен анализ, семантичен анализ, когнитивен анализ, компонентен анализ*. Други използвани методи са: *лексикографска ексцерпция, ексцерпция от други печатни и електронни източници, лингвокултурологичен анализ, метод на онлайн анкетирането*.
- Лексемите и фразеологизмите, представящи разглежданите концепти, се анализират на базата на тяхната репрезентация в етимологични, тълковни, синонимни, фразеологични речници, речници на идиомите. Значенията на лексемите се

определят предимно по данните от тълковните речници. В тълковните речници се представят не само значенията, закрепени в езика, но и в редица примери от художествената литература, както и фразеологизми, които са съществени за нашето изследване.

- Като метод за отделяне на минималните единици от значението приемаме предложения от Дапчева **метод на използване на данни основно от речникови дефиниции** в съчетание с елементи на синтактична съчетаемост и на **логико-интуитивен метод**. В тълковния речник експлицитен израз получава както езикът (в системата на дефинициите), така и речта (в системата на илюстрациите). Съставът на семантичните компоненти, установен по речниковите тълкувания, позволява да се отберат редица думи, имащи семантична общност, която се определя от наличието у всички думи на един инвариантен компонент на значението, например „способност за мислене” (Дапчева 2002: 22). Същият метод на компонентен анализ ние прилагаме не само към лексемите, но и към по-големите единици на езика като синтагми и изречения.
- **Когнитивният анализ** се основава на теорията за концептуалната метафора, разработена в монографията на Джордж Лейкфъф и Марк Джонсън *Metaphors We Live By* (1980). Основните видове метафори, които разглеждаме в настоящия труд, са: **структурни метафори, ориентационни метафори и онтологични метафори**.
- Използвани са електронни бази данни като например *DWDS* (Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache), както и Речник на българския език към Института за български език. При съпоставянето на метафоричните модели на мислене е използван методът **онлайн анкета**.

Мотив за написването

Мотив за написването на настоящата работа е липсата на проучвания в българската лингвистика върху лингвокултурологични концепти в двата езика, които биха били важни не само за когнитивната лингвистика, но и за езикознанието като цяло.

История на въпроса

Концептите са обект на изследване в редица езици, особено много изследвания върху концептите, най-вече върху лингвокултурологичните концепти, има в руската лингвистична литература. От българските езиковеди, занимаващи се

с проблематиката, ще посочим Анастасия Петрова, Йоанна Кирилова, Румяна Петрова, Е Недкова, Ю. Чакърва. Техните изследвания са насочени както към описание на българската езикова картина на света, така и към нейното съпоставяне с балканската и английската езикова картина. Ще посочим заглавията и авторите на някои изследвания, които имат отношение към поставената проблематика:

В статиите „Отношението между концептите *ум* и *щастие* в българската паремиология I и II” (2010, 2011) Кирилова си поставя за цел да разкрие спецификата на отношението на концепта *УМ* към концепта *ЩАСТИЕ*, респ. НЕЩАСТИЕ и да направи изводи за съдържанието на концепта и за негово място в българската езикова картина на света.

В „Концептите в полето *Радост* – сходства и различия в балканския лингвокултурен ареал” (2006) Анастасия Петрова разглежда въпроса за емоциите и по-точно емоционалния концепт *Радост*, представен в балканския езиков ареал. Тя обогатява изследванията в сферата на балканската емоционална лексика и фразеология, представяйки семантичното пространство на *гнева*, *мъката* и *страха*.

В своя труд „Мъдростта през погледа на съвременни англоезични изследователи (опит за културематичен анализ)” Ан. Петрова разглежда значението на лексемата *мъдрост/ wisdom* като лингвокултурологичен концепт с открояваща се аксиологична стойност (Петрова: 2007). Нейната цел е да извлече културеми, имащи пряко отношение към мъдростта, като ексцерпира пропозиции от съвременни англоезични изследвания върху разглеждания концепт и обобщава получените резултати.

В монографията „Ценностните аспекти на разбирането. Концептът „успех” в българската, руската и британската речева практика” (2012) Неля Иванова разкрива понятийното ядро на концепта *успех*, неговия образен и ценностен компонент, както и неговата вербализация в българската, руската и британската речева практика.

Концептът *УМ* е разгледан в редица статии на Йоанна Кирилова от Института за Български език към БАН. Тя представя концепта като един от базовите концепти, характеризиращ се с многокомпонентност и културна обусловеност. Извеждайки основните концептуални признаци на разглеждания концепт, Кирилова доказва неговата значимост в българската езикова картина на света и го поставя наравно с ключови общочовешки концепти като *добро* и *зло*, *съдба*, *човек*, *любов*, *истина*, *труд* и др. В своята статия „Ориентационните метафори за ума в българските пословици и поговорки (в съпоставка с Тихонравовия дамаскин) Кирилова разглежда когнитивните

метафори *УМЪТ Е ПЛОСКОСТ, ПОВЪРХНОСТ* и *УМЪТ Е ВМЕСТИЛИЩЕ*, опирайки се върху теоретичните разработки на М. Джонсън и Дж. Лейкъф (Кирилова 2016).

В своята монография “Ракурси на когнитивната лингвистика” (2016) Юлиана Чакърова разглежда лингвокултурните концепти *ЩАСТИЕ, ВРЕМЕ, ИСТИНА* в българското, руското и английското езиково съзнание.

В статията „Наблюдение интерпретатора над динамическа същност на езика: балканско езиково „видение” Ума” (2017) Анастасия Петрова разглежда концепта УМ, представен в езика на средновековните автори на Балканите през X-XI век.

Представените компаративни проучвания не изчерпват всички съпоставителни трудове, които имат отношение към изследвания проблем.

Хипотези

Правят се следните хипотези:

1. Очаквани са основно различия от гледна точка на *генеалогичния* и *понятийния* аспект на концептите в двата езика. Под генеалогичен аспект се има предвид етимологията на лексемата, назоваваща концепта, а под понятийен аспект разбираме лексикографското описание на значението на водещата лексема и нейните синоними.
2. Очаквани са прилики и различия в *образния* и *аксиологичния аспект* на представените концепти. Като образни концепти са интерпретирани абстрактните модели и схеми, които се използват в концептуалните метафори и метонимии. В съпоставителен план се очаква да се открият сходства и различия в метафоричната образност при вербализацията на изследваните концепти, основаващи се на културни, етноспецифични и лингвистични отлици в двата езика. Аксиологичният аспект включва културологичните различия в ценностната система на езиковите носители. Тъй като разглежданите културологични концепти са базови и универсални, и то не само в двата целеви езика, се очаква да няма големи разминавания в ценностната им перцепция.

СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

В композиционно отношение дисертацията се състои от увод, пет глави, заключение и списък с използваната литература.

ПЪРВА ГЛАВА

Думата като лингвосемиотичен, лингвокултурологичен и лингвокогнитивен феномен

Тъй като всеки от разгледаните концепти е репрезентиран чрез определени лексеми, в първа глава се спираме на някои по-съществени проблеми, свързани с думата като основна единица с лингвокогнитивна и метафорична стойност, изразяващи се в нейния знаков характер.

В първи раздел се представя теоретичната основа на въпроса, както и проблемът за думата и нейната семантика, като се обръща внимание и на основните семантични теории. При разглеждане на въпросите, свързани с езика и мисленето, вниманието на езиковедите е насочено главно към семантиката на думата. Сложната структура на концептите е представена от думите, тъй като те са основни носители на значения в езика. За настоящото изследване представяме всеки един концепт чрез четири основни аспекта: *генеалогичен, понятиен, образен и аксиологичен*. Всички те биват описани чрез думи. При генеалогичния концепт се включват етимологията на името, назоваващо концепта, докато понятийният обхваща речниковото значение на лексемата, представяща концепта. Образният се свързва с когнитивната метафора, която е основната ментална структура в нашето изследване.

В настоящото изследване думите са основен носител на значението на концептите и изграждат техния генеалогичен и понятиен аспект. Фразеологизмите, които формират най-вече образната и аксиологичната същност в представянето на концептите, също са съставени от думи.

В езикознанието няма общоприето определение за дума, затова според нуждите на проучването предлагаме следното работно определение: *Думата е определена устна или писмена звукова същност от човешката реч, която съдържа в себе си определен смисъл, значение и (суб)културна информация. В речта думите се свързват в по-големи единици – синтагми, изречения, текст.*

Изследванията в когнитивната лингвистика са предимно семантични. Ето защо думата, свързвайки се в по-големи езикови единици, представя четирите основни аспекта при изучаването на концепта: *генеалогичен, понятиен, образен и аксиологичен*, които са в основата на анализа в настоящия труд.

Тя е основен обект на лингвокултурологията и лингвосемиотиката, като се явява най-силният репрезентатор на когнитивната същност на носителите на езика.

С оглед на поставената в дисертацията изследователска програма разглеждаме и въпроса за лексикалното значение на думата, тъй като целевите концепти, представени чрез лексеми, се различават в различни степени и нюанси относно семантика си в двата езика.

В този раздел се онагледяват по-известните теории за значението – *логическа, психологическа, референциална, менталистка, структурна и семиотична*. Основен акцент е поставен върху ядрото на лексикалното значение. Разяснени са термините *екстенционал, интенционал и референция*, представени са техните трактовки в езиковедските трудове. Наред с предметно-понятийното (или денотативно) съдържание в значението се разглежда и *конотативното значение* или *конотация*. Тя играе водеща роля в настоящото изследване. Конотацията, емоционалната обогатеност и стилистична принадлежност са от съществено значение при описанието на разгледаните в настоящия труд абстрактни концепти, тъй като те са лингвокултурологични и се характеризират с ярка образност и експресивност. Образният аспект от описанието на концепта включва метафоричните и метонимични образи, които съществуват в езиковото съзнание на съответните езикови носители.

Във втори раздел е направено разграничаване между думата като езикова и речева принадлежност. Това диференциране е важно с оглед на настоящата разработка, в която ни интересува, от една страна, лексикографското фиксирането на абстрактните същности и тяхната употреба, наложена от езика, и от друга страна, тяхното възприемане и вербализиране от отделните носители на езика. В трети раздел се спираме на най-важните семиотични теории относно знаковия характер на думата.

Четвърти раздел от настоящата глава обхваща когнитивната характеристика на думата и представя основните постулати на когнитивната лингвистика. За да изясним какво се включва в термина „когнитивна характеристика“, анализираме определението на лексемата „*когнитивен*“.

В същия раздел разглеждаме въпроса за лингвокултурния концепт, който е от съществено значение в настоящата работа. В този смисъл смятаме за важно да разтълкуваме семантиката на понятието *концепт*, видовете концепти и аспектите, чрез които се представят.

Според нас концептът *представлява смисълът или смислите на написаното или изговореното, което е дълбоко залегнало в структурите на човешкия мозък и човешката памет.* От посочените в дисертацията тълкувания за концепт предлагаме следното работно определение:

Концептите представляват най-често вербализирани ментални единици, съхранени в човешката памет, които съдържат в себе си фрагменти от опита и културата на човека. Съвкупността от концепти в даден език е отражение на езиковата картина на света в съзнанието на неговите носители.

Пети раздел разглежда думата като културен феномен, както и понятията *културема* и *езикова картина на света*. В същия раздел се представя накратко теорията за лингвистичната относителност и се анализира въпросът за думата и културата, тъй като разглежданите концепти представляват част от културата на всеки народ. Концептите се изразяват чрез думи, свързани в по-големи езикови структури. Съдържанието на анализираните концепти се изразява и до голяма степен с паремии, които са културно натоварени. Връзката между думата и културата се отразява много точно в рамките на лингвокултурологичните изследвания. Семантиката на думата и културата се обединяват чрез аксиологичността, която е обща и за двете. Думата разкрива начина, по който хората виждат предметите или явленията от външния свят през призмата на тази картина на света, която съществува в тяхното съзнание и е детерминирана от тяхната култура. Чрез езика, и в частност чрез думата като основно негово звено, се предава културното наследство от поколение на поколение. Всеки предмет или явление стават част от езиковата картина на света, когато им се даде название.

В шести раздел на настоящата глава се спираме подробно на въпроса за фразеологизмите и тяхната връзка с думите, тъй като концептите, които анализираме, в голямата си част са вербализирани чрез фразеологични единици. Като разглеждаме някои основни лингвистични теории, предлагаме следната дефиниция за фразеологизъм: *Фразеологизмите представляват лексикализирани устойчиви словосъчетания, които се характеризират с преосмислено значение, възпроизводимост, разделнооформеност, образност и експресивност.* В същия раздел посочваме основни класификации на фразеологизмите, като ги онагледяваме с примери от дисертацията. Обърнато е внимание и на въпроса за когнитивната характеристика на фразеологичните единици, като е поставен акцент върху тяхната вътрешната форма и мотивираност.

ВТОРА ГЛАВА

Умствената дейност на човека през призмата на немския и българския лексикален състав

В първи раздел от втора глава се представят характеристиките на умствената дейност от гледна точка на психологията, а във втория се разглеждат основните лексико-семантични групи, които я характеризират.

В трети раздел, озаглавен „Разумът и мислещото съзнание на човека”, разсъждаваме върху РАЗУМА като философска категория. Накратко са представени типовете мислене, като са разгледани само тези, които, според нас, имат по-ясно отношение към изследвания проблем. Сред основните мисловни операции се включва и *сравнението*. Именно на базата на сравнението се основава образуването на метафората като инструмент на човешкото мислене. Както правилно доказват Лейкф и Джонсън в тяхната теория, *концептуалната метафора е основен инструмент на човешкото мислене и представлява неизменна част от ежедневието човешка комуникация във всички нейни сфери*.

В четвърти раздел е засегнат въпросът за емоциите и чувствата, както и понятията *емотивност* и *емотивен концепт*. На мнение сме, че емоциите са част от умствената дейност на човека, тъй като те са се превърнали в *най-важните компоненти на разума, мисленето и езиковото съзнание на съвременния човек, принадлежащ към всяка една култура*” (Шаховски 2008: 5). В същия раздел са представени основни модели за описание на емоционалните концепти.

В пети раздел е представена речта като продукт от умствената дейност на човека. Изложени са гледищата и основните тезиси на видни учени като Чомски, Леонтиев и Виготски относно въпросите, засягащи речта и речевата дейност.

В шести раздел са представени лингвистичните теории на Хердер и Вилхелм фон Хумболт, разгледан е въпросът за езика, респ. думата и мисленето. Поставените проблеми са анализирани от гледна точка на когнитивната лингвистика, която представлява сравнително ново направление в езикознанието. Тя се интересува от въпроса как човекът си представя действителността чрез езика и по-точно - чрез семантиката на думата. Затова изследванията в когнитивната лингвистика имат подчертан семантичен характер. Дори когато става въпрос за граматика, тя се изследва от гледната точка на семантиката.

В същата част от дисертацията се представя теорията на Анна Вежбицка за **семантичните и лексикални универсалии**. Връзката между думите, основните носители на значението в езика, и мисленето е двустранна. Значението на думата е продукт на мисловната дейност на човека, но мисленето не се извършва само чрез езика. Въпреки това езикът отразява най-ярко мисленето на хората - посредством когнитивните езикови структури, които са универсални и общочовешки и благодарение на които е възможно съпоставянето на различните езици. Именно намирането на общата база за сравнение (терциум компарационис) е начинът да се докаже универсалността на мисловните модели във всички човешки езици. Понятията **терциум компарационис** и **еквивалентност** са тясно свързани с въпроса за езика и мисленето. Както твърди Легурска, те са двете страни на една същина – „*уместността на извеждането на даден терциум компарационис за две езикови единици или езикови пространства от различни езици определя степента на еквивалентност на тези единици или пространства*“ (Легурска 2011: 23).

В седми раздел от настоящата глава е разгледана метафората като инструмент на човешкото мислене, като накратко е представена нейната трактовка още от древността. Уповавайки се на виждането на Исак Паси, засягащо метафората в нейната връзка с мисленето и познанието, смятаме, че дори и в своето широко разбиране метафорическият принцип в езика и мисленето не представлява сам по себе си единствена форма на човешкото мислене, но той безсъмнено е общочовешки по своята същност. В същия раздел правим обобщение на специфичните познавателни функции на метафората.

В следващата част са представени основните постановки на теорията за концептуалната метафора на Джордж Лейкоф и Марк Джонсън, на чиято база стъпва и изследването на предложените пет концепта. Посочени са и трите основни типа когнитивни метафори: **ориентационни, структурни и онтологични**.

ТРЕТА ГЛАВА

Лингвокултурологични концепти в езиковата картина на немския и българския език, отразяващи умствената дейност на човека

В първи раздел от настоящата глава разглеждаме концепта VERNUNFT/ РАЗУМ в немската и българската езикова картина на света. В този раздел е направено разграничение между лексемите *Verstand* и *Vernunft* според философската трактовка на Им. Кант. По-нататък е представен генеалогичният аспект на концепта, както и неговият понятиен аспект.

Образният аспект на концепта е представен чрез когнитивни метафори по модела на Лейкоф и Джонсън.

Във втората част на тази глава е представен концептът WEISHEIT/ МЪДРОСТ, при който е спазена същата последователност. Посочено е, че мъдростта се свързва с натрупания житейски опит и предвидливостта. Мъдростта и в двата езика се иронизира, като повече примери се откриват в немския. В българския ироничните фразеологизми съдържат лексемата *умен*, което им придава своеобразна оксиморонна алогичност. Асоциациите, с които се свързва мъдростта в двата езика, се различават по своята образност, но се срещат и редица аналогични сравнения с образи като *совата, философа, Соломон*. В етимологията на лексемата *мъдър* в немския език не се открива връзка с християнските идеи, както е в етимологията на българската лексема в значение `кротък, смирен`.

Трети раздел обхваща концепта DUMMHEIT/ ГЛУПОСТ в речниковия състав на немския и българския език. Той е разгледан чрез речникови дефиниции на представящите го лексеми. Концептът е представен както чрез монолексеми, така и чрез сложни лексеми с метафорично значение. Открива се в множество същински и периферни фразеологизми, в това число сравнения и паремии. Поради техния голям брой те са представени в таблици. Образният аспект на ГЛУПОСТТА е демонстриран чрез концептуалните метафори **ЧОВЕШКИТЕ ОРГАНИ СА ВМЕСТИЛИЩА** и **УМЪТ Е ГОРЕ – ГЛУПОСТТА Е ДОЛУ**.

ГЛУПОСТТА се отличава със своята изразена аксиологичност и отрицателна оценъчност и в двата целеви езика.

Четвърти раздел от трета глава включва един положителен емоционален концепт - FREUDE/ РАДОСТ. Представен е в неговия понятиен аспект, като е разгледано семантичното поле на радостта по модела, който предлага Ан. Петрова. Образният аспект на концепта се осъществява чрез следните концептуални метафори, илюстрирани с примери и в двата езика: **РАДОСТТА/ ЩАСТИЕТО Е ГОРЕ, СЪСТОЯНИЯТА И ЧУВСТВОТА СА ВМЕСТИЛИЩА, РАДОСТТА Е СВЕТЛИНА, РАДОСТТА Е ТЕЧНОСТ, РАДОСТТА Е ЛУДОСТ И ОПИЯНЕНИЕ, РАДОСТТА Е ТАНЦ И ОЖИВЛЕНИЕ, РАДОСТТА Е ТОПЛИНА, РАДОСТТА Е ЖИВО СЪЩЕСТВО, ЩАСТИЕТО Е ЦЕНЕН ПРЕДМЕТ, РАДОСТТА Е БОЛЕСТ**. И в двата езика откриваме примери към посочените концептуални метафори, като някои от тях са по-характерни за немския, а други за българския език.

В пети раздел от трета глава на анализ поставяме негативна емоция, лексикално изразена като ÄRGER/ ГНЯВ. Спираме се на гнева, тъй като тази емоция се експлицира бурно и в двата езика и се илюстрира чрез редица фразеологизми с ярка образност. Разглеждайки понятийния аспект на концепта ÄRGER/ ГНЯВ в немския език, обособяваме две основни значения на основната лексема, изразяваща концепта чрез две семи: 'чувство на силно недоволство и лек гняв' и семата 'има ядове, неприятности с нкг./ ниц'.

Тези две значения са обособени в групи А и Б, в които са включени различни синоними, обединени по признака „*степен на гнева*”. Група А е разделена на две подгрупи - А1 и А2, според интензитета на това чувство.

Втората група Б) включва думи и изрази със значение 'ядове'. Третото значение на думата яд 'отрова' е остаряло. Въпреки че то не е разгледано, можем да открием пример, в който чувството на гняв се сравнява с отрова (срв. тровя дните на някого).

Образният аспект на разглеждания концепт сме представили чрез следните концептуални метафори и в двата езика, които сме подкрепили с примери, представени в табличен вид: **ГНЕВЪТ Е БОЛЕСТ, ГНЕВЪТ Е ВОЙНА, ГНЕВЪТ Е ЖИВО СЪЩЕСТВО ИЛИ ОБСЕБВАЩА СИЛА, ГНЕВЪТ Е ТЕЧНОСТ, ЯДОВЕТЕ СА (НЕЖЕЛАНИ) ПРЕДМЕТ, ГНЕВЪТ Е ВЗРИВНО ВЕЩЕСТВО, ЧОВЕКЪТ И НЕГОВИТЕ ОРГАНИ СА ВМЕСТИЛИЩА, ГНЕВЪТ Е ТЪНКА НИШКА, ПОВЕЧЕТО Е НАГОРЕ, ПО-МАЛКОТО Е НАДОЛУ.**

Заедно с разгледаните концепти, представящи умствената дейност на човека, смятаме за нужно да представим можи би най-ярката проява на неговата умствената дейност – речевата дейност, разбираана като ГОВОРЕНЕ.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Речевата дейност като част от умствената дейност на човека

В отделената първа част се спираме на въпроса за речевата дейност и комуникацията са анализирани основните модели на комуникация. В същия раздел се разглеждат термините *комуникация* и *общуване*, както и термините *комуникативното пространство*, *комуникативна компетентност* и *комуникативната ситуация*.

Във втори раздел се анализира речевата дейност на човека през призмата на немския и българския лексикален състав. Чрез своята комуникативна функция езикът би могъл да се представи като вид действие, пораждащо друго действие и водещо до някакъв резултат. Речевата дейност е свързана с вербалния свят на човека, който може да бъде изследван чрез думи със значение „*говоря, приказвам, дрънкам, бърбя, плеця, намирам, навиквам* и др.” Както се вижда, всички те принадлежат към едно семантично поле, но имат различни стилистични и семантични отсенки. За да демонстрираме речевата дейност като лексикално изражение в двата езика, сме класифицирали речникови единици, имащи отношение към говоренето и изразяващи го в неговото многообразие. Целево са подредени в десет тематични групи. Говоренето може да бъде използвано за изразяване на различни човешки потребности и е тясно свързано с емоциите на хората. Говоренето е целеви процес, който изразява не само мисли, но има и своите последствия. То не само репрезентира човешката умствена дейност и човешката психика, но представлява само по себе си речево действие, тъй като, изричайки определени думи, човек вече демонстрира определен тип поведение и извършва определена постъпка. Както Бюлер правилно установява, *речевото действие (Sprechhandlung)* и *речевият акт (Sprechakt)* се „сътнасят със субекта на говоренето” (Бюлер 1992: 50). Тази субективност се свързва с една от основните черти на езика – *неговия антропоцентризъм*.

ПЕТА ГЛАВА

Анализ на резултатите от онлайн анкетата „Метофоричното мислене в езика”

В настоящата глава на дисертационния труд представяме резултатите, получени от проведено онлайн проучване, базирано на отговори от 103 български и 101 немски участници, в по-голямата си част студенти в немски и български висши учебни заведения. Изследването е проведено в края на 2019 година. Резултатите от отговорите са онагледени посредством стълбовидни диаграми.

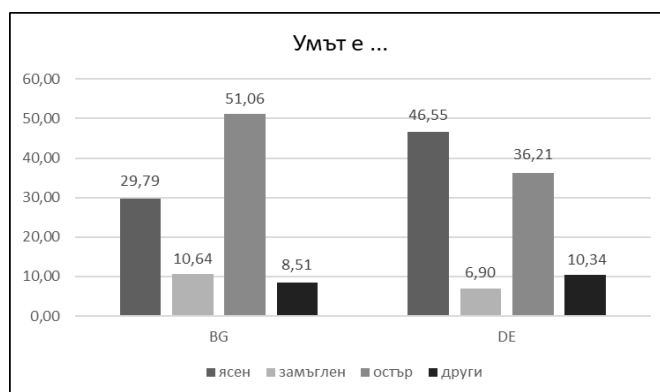
Чрез въпросите в анкетата се цели да се получи обратна връзка относно образното възприемане на лингвокултурологичните концепти VERNUNFT/ УМ, WEISHEIT/ МЪДРОСТ, DUMMHEIT/ ГЛУПОСТ, FREUDE/ РАДОСТ И ÄRGER/ ГНЯВ. На анализ се подлага и възприемането на речевата дейност, обхващаща глаголи с хипероним ГОВОРЯ.

Зададени са 22 въпроса, които съдържат до 5 отговора (multiple choice), както и вариант за свободен отговор. В посочените варианти преднамерено са избрани *метафорични образи*, с които се свързват определените концепти и в двата езика.

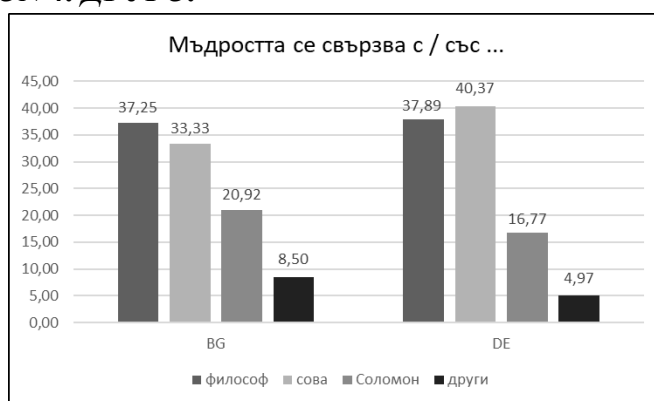
Анализ на въпросите от двете анкети

Ще представим накратко анализа на петте концепта, като за всеки от тях ще се позовем на един от наличните въпроси.

Първият анализиран концепт е УМЪТ. На въпроса *КАК БИХТЕ ОПРЕДЕЛИЛИ УМА?* и в двете анкети са посочени за избор следните отговори: 1. **ЯСЕН/ KLAR** 2. **ЗАМЪГЛЕН/ TRÜBE** 3. **ОСТЪР/ SCHARF** 4. **ДРУГО**. При респондентите с немски като майчин език умът по-малко се възприема като замъглен или *мътен* (6,90%), при българските респонденти този процент е по-висок (10,64). Немалък е процентът на посочените свободни асоциации с ума и в двата езика. 10,34 от респондентите в анкетата на немски език са посочили следните асоциации: *stumpf (мън), logisch (логичен), rein (чист), duftig (мъглив), rational (рационален), realistisch (реалистичен), objektiv (обективен), nüchtern (трезв), kein (никакъв), зависи*. За 8,51% от българските участници умът е *бърз, вид дейност, жуужащ, вечно буден, загадъчен, непредсказуем, неспокоен, красив, податлив, пъргав, уникален, сложен, течен*.

Следващият разгледан концепт е МЪДРОСТТА. На въпроса: *С КОИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ЩЕ СВЪРЖЕТЕ ЛЕКСЕМАТА „МЪДРОСТ“?* са избрани следните възможни отговори: 1. **ФИЛОСОФ/ PHILOSOPH** 2. **СОВА/ EULE** 3. **СОЛОМОН/ SOLOMON** 4. **ДРУГО**.

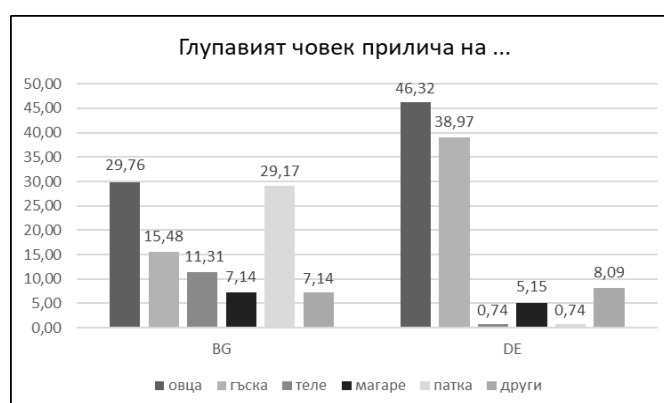

Най-висок процент от участниците с немски език свързват мъдростта с образа на *совата* (40,37%), при участниците с български език това са 33,33% , по-висок процент обаче (37,25%) посочват лексемата *философ* като водеща при асоциацията с мъдростта. Висок процент от респондентите с немски език също са се спрели на лексемата философ (37,82%). На трето място и двете анкетирани групи е името Соломон, като по-голям дял имат респондентите с български (20,92%). Те са дали и повече свободни отговори.

Друг въпрос от анкетата разглежда възприемането на концепта ГЛУПОСТ.

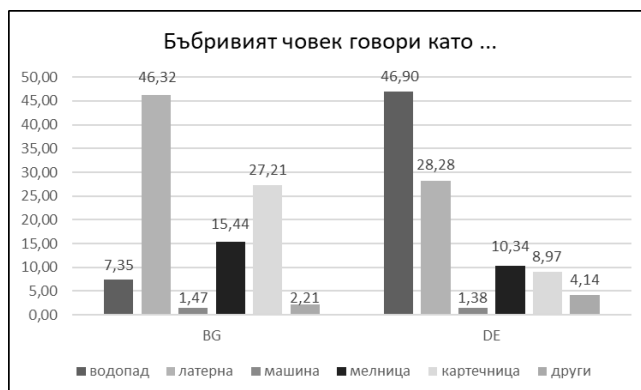
Зададеният въпрос гласи: *НА КОИ ЖИВОТНИ БИХТЕ ОПРИЛИЧИЛИ ГЛУПАВИЯ ЧОВЕК?* Посочените отговори включват редица анимализми, традиционно свързвани с глупостта, като: **1. ОВЦА/ SCHAF 2. ГЪСКА/ GANS 3. ТЕЛЕ/ KALB 4. МАГАРЕ/ ESEL 5. ПАТИЦА/ ENTE 6. ДРУГО.**

И при двете групи респонденти *овцата* е определена като животното, с което най-често се сравнява глупавият човек. При участниците с немски език обаче процентът е по-висок (46,32%), а при участниците с български език той е 29,76%. Висок процент от респондентите с немски език определят също и *гъската* като животно, свързано с глупостта (38,97%), докато при българските участници на второ място е *патицата* (29,17%). В анкетата, проведена на български език, *гъската* също се свързва с качеството „глупав“, но процентът на респондентите, избрали образа на гъската, е наполовина по-нисък от този на респондентите с немски език (38,97% в немски и 15,48% в български). На четвърто място в анкетата с немски език е определена асоциацията с *магарето* (5,15%), докато по-висок процент от българските участници са направили асоциация с *телето* (11,31%). При участниците с немски език *телето* почти не се свързва с качеството „глупост“ (на пето място с 0,74%), също толкова е процентът участници, посочили други асоциации с глупостта. По-висок е процентът на българските участници, направили асоциацията с *телето* (7,14%), също толкова са и участниците, избрали други отговори.

Значителна част от умстената дейност на човека се проявява чрез езика. Следващият момент, който е разгледан в анализираната анкетата, включва възприемането на речевата дейност, обхващаща глаголи с общ хипероним **ГОВОРЕНЕ - ГОВОРЯ**.

На въпроса: *КАК ГОВОРИ БЪБРИВИЯТ ЧОВЕК?*, са дадени следните отговори: **1. ВОДОПАД/ WASSERFALL 2. ЛАТЕРНА/ LEIERKASTEN 3. МАШИНА/ MASCHINE 4. МЕЛНИЦА/ MÜHLE 5. КАРТЕЧНИЦА/ MASCHINGENGEWEHR 6. ДРУГО.**

Почти еднакъв процент от двете анкетирани групи са посочили устойчиви сравнения, участващи като части от фразеологизми в двата езика. В немски това е сравнението *wie ein Wasserfall reden* (говоря като водопад) (46,90%), а в български - *говоря като латерна* (46,32%). Този пример е показателен за това, че езикът определя някакъв стереотип на езиково поведение.

Следващите въпроси в проведената анкета са свързани с емоционалните концепти **РАДОСТ/ FREUDE** и **ÄRGER/ ГНЯВ**.

При анализа, отнасящ се до **ÄRGER/ ГНЯВ**, е зададен следният въпрос: *КАКЪВ Е ЦВЕТЪТ НА ГНЕВНИЯ ЧОВЕК?* Отговори: **1. ЗЕЛЕН/ GRÜN 2. ЧЕРВЕН/ ROT 3. ЧЕРЕН/ SCHWARZ 4. ДРУГО.**

Процентното съотношение на участниците и в български, и в немски е близко. Така например на първо място е посочен отговор „червен”, което не е изненадващо. Общата представа за гневния човек в езика е, че той „почервява от яд”.

При разглеждането на концепта **FREUDE/ РАДОСТ** участниците трябва да изберат отговори на въпроса: *С КАКВО ЩЕ СРАВНИТЕ РАДОСТНИЯ ЧОВЕК?* Отовори: **1. ПТИЧКА/ VOGEL 2. ДЕТЕ/ KIND 3. ДРУГО.**

Тук също срещаме една и съща последователност в отговорите и близки процентни съотношения при някои от тях. На първо място е посочен отговор „дете” (51,28% в немски и 59,52% в български). На второ място е отговорът „птичка” (35,04% в немски и 36,51% в български). Констатираните асоциации се срещат в голяма част от немските и българските фразеологизми.

Анализът на проведената анкета с респонденти с майчин немски и майчин български език може да бъде обобщен по следния начин:

В по-голямата си част отговорите на участниците и в двата езика показват една и съща последователност, а също и близки процентни съотношения.

Там, където се наблюдава различен ред на подреждане на предварително зададените асоциации, това се дължи до голяма степен на влиянието, което оказва употребата на фразеологизмите в речта поради тяхната възпроизводимост и общоупотребимост. При конкретните въпроси, в които „прозира“ застинала в речта метафора, се наблюдават някои различия в отговорите на респондентите от двата езика. Речниковата метафора влияе върху асоциативния избор на носителя на езика, но това не означава, че тя е единствената възможна асоциация.

Установява се също така, че при направените свободни асоциации се посочват общи лексеми, с които се свързва определена абстрактна същност. Някои от индивидуалните

асоциации са повлияни от образа на концепта в речниковия фонд на съответния език, други от тях съдържат образи, които не се срещат в речниковия фонд на езика.

Анализът на свободните отговори сочи, че изборът на конкретен образ или представа на определена абстрактна същност може да бъде много различен и да не се определя от образа, навлязъл в обща употреба - в това се крие и силната когнитивна същност на запитването. Въпреки това повечето от отговорите се базират на общоприетото от езиковата общност възприятие на света. При свободните отговори се наблюдават много близки асоциации, които показват припокриващото се възприемане на абстрактните същности от носителите и на двата езика. Картините на света, представени от носителите на немския и българския език в проведената анкета, показват прилики и разлики както при общоприетите образи, така и при индивидуалните такива, с които се свързват определени концепти. Общоприетите образи са дълбоко заложиени в езиковото възприятие на носителите на езика и в голяма степен определят нагледното възприятие на абстрактните същности. Въпреки това, в отделното светоусещане на всеки човек може да съществува специфична картина на света, независима от общата рамка на абстрактната същност. Генералният извод е, че картините на света на носителите на немския и българския език показват повече прилики, отколкото разлики. Някои от когнитивните образи на възприемане на света се различават, други са сходни или съвпадат напълно.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящото изследване може да бъде определено като лингвокогнитивно и лингвокултурологично. Опитвайки се да опише някои параметри на умствената дейност, то извежда следното заключение за концепта VERNUNFT/ ПАЗСЪДЪК (УМ): умът е природна заложба на човека и присъства имплицитно като част от човешкото съзнание. Неговото доказване в науката е по-сложно, отколкото разбирането му с помощта на езиковите структури. За разлика от езика, който представлява една завършена и построена по определени граматични правила знакова система, умът е неограничен по своята същност. Умът може да бъде съпоставен с речта. Ако използваме терминологията на Хумболт, умът е *Energeia* – езикът в действие. Тоест речевата дейност и умът са съпоставими, защото се намират в процес на съзидание, на творчество – това е общото между тях. И както речта функционира по законите, които ѝ налага граматиката на съответния език, така и умът функционира по законите, които му налага човешката ценностна система.

Ние застъпваме следните тези:

1. Езикът като част от човешкото съзнание и като една от характеристиките на умствената дейност отразява мисленето и културата на своите носители. Думата е основно средство на мисълта както в устната и писмената, така и във вътрешната реч. Възприемането на действителността се осъществява чрез посредничеството на сетивата и умствената дейност и се материализира в съзнанието на говорещите чрез звуковата форма на думите. Намирането на обща база за сравнение е начинът да се докаже универсалността на мисловните модели във всички езици. Понятията *терциум компарационис* и *еквивалентност* са тясно свързани с въпроса за езика и мисленето.
2. Думата е основна номинативна езикова единица, която изгражда по-големите езикови структури и се явява основен елемент на *понятийния, генеалогичния, образния и аксиологичния аспект* на концепта. Думите са носители на специфична национална култура и обрисуват специфична езикова картина на света. Семантиката на думата и културата се обединяват чрез *аксиологичността*. Откриването на културната семантика се свежда до идентифицирането на аксиологическата съставка в езиковия знак. Езикът конструира обкръжаващата действителност чрез думата. В този смисъл връзката между културата и миросгледа на един език може да се изрази най-добре чрез неговата лексика. Семантиката на думата изразява и обяснява най-красноречиво мисленето и културата на носителите на даден език, представяйки тяхната картина на света. Езиковата картина се свързва с менталността и е основно понятие в когнитивната лингвистика и лингвокултурологията. Думата отразява начина, по който хората виждат предметите и явленията от външния свят през призмата на тази картина на света, която съществува в тяхното съзнание и е детерминирана от тяхната култура.
3. В когнитивен аспект думата носи познанието на отделните езикови носители в тесен смисъл. Тя представя света така, както го виждат съответните езикови носители, и е основно изразно средство на мисълта, като ѝ помага да придобие езиков израз. Концептите се представят лексико-семантично, но думата със своето значение представлява само част от концепта, който се разгръща най-добре чрез езика. Ако понятието, изразено с дума, е съвкупност от познати съществени признаци на обекта, то „концептът е ментално национално-специфично образувание, чийто план на съдържание се явява цялата съвкупност от знания за даден обект, а план на изразяване – съвкупността от езикови средства” (Маслова 2004: 27).

4. Емоциите и чувствата са част от умствената дейност на човека. Макар че в езиковото съзнание на човека чувствата и разумът се възприемат като противоположни понятия, между тях съществува връзка. В чувствата съществува рационален елемент, както в разума се отроява емоционален елемент. *Емотивността* е езикова категория, която носи когнитивен характер и представлява „иманентно свойство на езика да изразява психологични (емоционални) състояния и преживявания на човека чрез особени единици на езика и речта, наречени *емотиви* (Шаховский 2008:5). Емоционалните концепти са чест обект на изследване в когнитивната лингвистика. Тяхното описание налага изработването на общ метаезик за съпоставка. Ние изследваме емоционалните концепти чрез модела на когнитивната метафора. Тъй като емоциите се осъзнават чрез менталния акт, ги отнасяме към умствената дейност на човека и не можем да поставим ясна граница между емоции и ментална сфера.

5. Умствената дейност на човека има силно изразен метафоричен характер, което се доказва чрез теорията за концептуалната метафора. Човекът си представя света през призмата на своя език и това предопределя неговия светоглед. Умствената дейност на човека се изразява до голяма степен с помощта на метафората в езика. Майа Пенчева нарича мисленето и езика „най-човешките атрибути” и говори за „човешка гледна точка при отражение на света около нас”. (Пенчева: 1998: 13). Тя определя като *езиково мислене* изразяването на мисълта, но от „гледната точка на езика”. Затова една от основните характеристики на езика се явява неговият *антропоцентричен характер*.

Действителността се възприема и категоризира от човека посредством представите, образите и понятията, отразени в неговия език. Езикът се явява средство за опосредстване на заобикалящата ни действителност и това се дължи на знаковия характер на думите, които притежават когнитивните особености.

Действителността се премисля в човешкото съзнание силно метафорично, което понякога води до изопачаване, но от друга страна, помага на хората да си обяснят нейната сложност. Абстрактните същности от заобикалящия ни свят се пречупват през призмата на конкретните сетивни представи и образи. Метафората се оказва обща база за сравнение между абстрактното и конкретното, която работи не само в немския и българския език, но носи и общочовешки характер.

БИБЛИОГРАФИЯ

на цитираната в автореферата литература

Дапчева 2002: Дапчева, Й. *Лексико-семантични групи, характеризиращи психическите и физическите свойства на човека*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2002.

Кирилова 2009: Кирилова, Й. *Концептът ум в българската езикова картина на света*. // Български език, София, ИБЕ, 2009, кн. 2, с. 67-77. I

Легурска 2011: Легурска, П. *Съпоставителни лексикални анализи и основа за съпоставка*. София: Сто, 2011.

Маслова 2004: Маслова, В. *Когнитивная лингвистика*. Минск: ТетраСистемс, 2004.

Пенчева 1998: Пенчева, М. *Човекът в езика. Езикът в човека*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1998.

Шаховский 2008: Шаховский, В. *Лингвистическая теория эмоций*. Москва: Гнозис, 2008.

Bühler 1996: Bühler, K. *Sprechhandlung und Sprachwerk; Sprechakt und Sprachgebilde*. // : Sprachwissenschaft. Ein Reader, Berlin, 1996, 56-62.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Вихрогонова 2018:** Вихрогонова, Хр. *Проблемът за лексикалния концепт в лингвистичната литература.* // Verba iuvenium. Словото на младите. Годишник на Националната научна конференция за студенти и докторанти, Пловдив, 2019, бр.1, 135-145.
2. **Вихрогонова 2018:** Вихрогонова, Хр. *Концептът VERNUNFT / РАЗУМ в немската и българската езикова картина на света.* // Българска реч. Списание за езикознание и езикова култура, 2018, кн.1, бр.1, 118-129.
3. **Вихрогонова 2018:** Вихрогонова, Хр. *Концептът ÄRGER/ ГНЯВ в езиковата картина на немския език (паралели с българския).* // Словото – идеи, идеали, утопии, Сборник с доклади от Деветнадесетата национална конференция за студенти и докторанти 2017, Пловдив, 2018, 158-171.
4. **Вихрогонова 2017:** Вихрогонова, Хр. *Глупостта на човека, представена чрез фразеологизми в българския и немския език.* // Слово и памет. 2017, 79-88.
5. **Вихрогонова 2016:** Вихрогонова, Хр. *Речевата дейност на човека през призмата на българския и немския лексикален състав.* // Светът е слово, словото е свят, 2016, 441-447.
6. **Вихрогонова 2016:** Вихрогонова, Хр. *Физическата и психическата дейност на човека, разгледани чрез фразеологични единици в българския и немския език с онимен компонент в състава си.* // Научни трудове, т. 54, кн.1, СБ. Б, 2016, 309-321.

СПРАВКА

ЗА ПО-ВАЖНИТЕ ПРИНОСНИ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Това е едно от малкото билатерални проучвания, предлагащо обширно съпоставително изследване на базови лингвокултурологични концепти в езиковата картина на немския и българския език. Изследването има иновативен характер и се вписва в съвременните лингвокултурологични и лингвокогнитивни изследвания.
2. Събрани, анализирани и обобщени в диаграми са отговорите на 103 български и 101 немски участници в онлайн анкета, озаглавена „Метафоричното мислене в езика”, в която се привеждат доказателства за множество съвпадения в езиковите картини на света при съвременни носители на езика.
3. Детайлно е очертана солидна теоретична база и са изработени собствени работни определения като *дума, фразеологична единица, концепт*.
4. Убедително е аргументирано, че емоциите представляват част от умствената дейност на човека. Тематизиран е актуален проблем – въпросът за езиковите единици като култури в двете езикови общности.
5. Направено е съпоставително изследване на концепти в немския и българския език, като за обща база за сравнение е използвана концептуалната метафора, представена в теорията на Джордж Лейкоф и Марк Джонсън. Примерите от двата езика са ексцерпирани от лексикографски източници, електронни корпуси, анкетно проучване, като е използван обемен емпиричен материал (повече от 2500 единици).
6. Ексцерпираният фразеологичен материал може да се използва при допълнително съпоставително изследване, както и да бъде включен в двуезичен речник, представляващ разглежданите концепти в немската и българската култура. Откритите специфики биха могли да се използват в преводаческата практика и преподаването на немския език като чужд.

ИЗБРАНА ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА КЪМ ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- Баи 2001:** Балли, Ш. *Французская стилистика*. Москва: Эдиторал УРСС, 2001.
- Банков 2001:** Банков, Кр. *Семиотични тетрадки*. София: Планета, 2001.
- Беров 2008:** Беров, Т. *Речник по семиотика*. Варна: Зограф, 2008.
- Бояджиев 2002:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: Анубис, 2002.
- Вежбицка 2001:** Вежбицкая, А. *Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики*. Москва: Языки славянской культуры, 2001.
- Вежбицка 1996:** Вежбицкая, А. *Язык. Культура. Познание*. Москва: Русские словари, 1996.
- Виготски 1984:** Виготский Л. *Мышление и речь*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1934.
- Дапчева 2002:** Дапчева, Й. *Лексико-семантични групи, характеризиращи психическите и физическите свойства на човека*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2002.
- Даскалова 2003:** Даскалова, Ф. *Психолингвистика*. София: Даниела Убенова, 2003.
- Димитрова 1989:** Димитрова, С. *Лингвистична относителност*. София: Наука и изкуство, 1989.
- Добрев, Добрева 1988:** Добрев Д., Добрева, Е. *Теорията за знака в лингвистиката и литературната наука*. София: Наука и изкуство, 1988.
- Еко 1991:** Еко, У. *Въведение в семиотиката. – В сб. Между нещата и думите*. София: Наука и изкуство, 1991.
- Кант 2018:** Кант, Им. *Критика на практическия разум*. София: БАН „Проф. Марин Дринов“, 2018.
- Кунцман 2011:** Кунцман, П., Буркард, Ф., Видман, Ф. *Атлас. Философия*. Пловдив: Летера, 2011.
- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Фразеологизмите в българския език*. София, 1986.
- Легурска 2011:** Легурска, П. *Съпоставителни лексикални анализи и основа за съпоставка*. София: Сто, 2011.
- Лейкоф, Джонсън 2004:** Лакофф, Дж., Джонсън, М. *Метафори, которыми мы живем*. Москва: Едиторал УРСС, 2004
- Леонтьев 1969:** Леонтьев, А. *Язык, речь, речевая деятельность*. Москва: Просвещение, 1969.

- Маслова 2004:** Маслова, В. *Когнитивная лингвистика*. Минск: ТетраСистемс, 2004.
- Маслова 1997:** Маслова, В. *Введение в лингвокультурологию*. Москва: Наследие, 1997.
- Минчев 2009:** Минчев, Б. *Обща психология*. София: Сиела, 2009.
- Мишайкова 1986:** Мишайкова, В. *Фразеологизмите в българския език*. София: Народна просвета, 1986.
- Назарян 1987:** Назарян, А. *Фразеология современного французского языка*. Москва: Высшая школа, 1987.
- Паси 2001:** Паси, Ис. *Метафората*. Четвърто, допълнено и преработено издание. София: ИК Труд, 2001.
- Петрова 2006:** Петрова, А. *Концептите в полето „радост“ – сходства и различия в балканския лингвокултурен ареал*. Велико Търново: Изд. Библиотека „Филология“, 2006.
- Петрова 2007:** Петрова, Р. *Културемата – единица за лингвокултурологични съпоставителни изследвания (върху материал от английски и български пословици)*. // В огледалния свят на езика и културата. 2007, стр.9-28.
- Попова, Стернин 2007:** Попова, З., Стернин, И. *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ Восток-Запад, 2007..
- Сосюр 1992:** д-р Сосюр, Ф. *Курс по обща лингвистика*. София: Наука и изкуство, 1992.
- Хроленко 2008:** Хроленко, А.Т. *Основы лингвокультурологии*. Москва: Наука, 2008.
- Хумболд 1984:** Гумбольдт, В. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 1984.
- Чакърова 2016:** Чакърова, Ю. *Ракурс на когнитивната лингвистика*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016.
- Чомски 1972:** Хомский, Н. *Язык и мышление*. Москва: МГУ, 1972.
- Шаховски 2008:** Шаховский, В. *Лингвистическая теория эмоций*. Москва: Гнозис, 2008.
- Янев 2013:** Янев, Б. *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език (изследване и речник)*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016.
- Bühler 1996:** Bühler, K. *Sprechhandlung und Sprachwerk; Sprechakt und Sprachgebilde*. // : Sprachwissenschaft. Ein Reader, Berlin, 1996, 56-62.
- Humboldt 1988:** Humboldt, W., *Gesammelte Werke. Sechster Band*. Berlin: Photomechanischer Nachdruck, 1988.
- Kostov, Vapordziev 1990:** Kostov, M., Vapordziev, V. *Die Phraseologie der bulgarischen Sprache*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1990.

Römer, Matzke 2003: Römer, C., Matzke, B. *Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung.* Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2003

Schippan 1992: Schippan, T. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.

Лексикографски източници:

Александрова 2012: Александрова, З. Немско-български фразеологичен речник. София, 2012.

Андрейчин 2008: Андрейчин, Л., Георгиев, Л. Български тълковен речник. София, 2008

Анкова-Ничева 2008: Анкова-Ничева, К. *Изследвания по фразеология, лексикология, и лексикография.* София, 2008.

Арnaudов 1984: Арnaudов, Ян. *Немско-български речник. А-Я.* София: Издателство на БАН, 1984

Вапорджиев, Мичри 1993: Вапорджиев, В., Мичри, Е. *Речник на немските идиоми.* София: Наука и изкуство, 1993.

Влахов 1998: Влахов, С. *Съпоставителен речник на пословици.* София: Его, 1998

Григоров, Кацаров 1986: Григоров, М. Кацаров, К. *Български пословици и поговорки.* София: Наука и изкуство, 1986

Гълъбова 2001: Гълъбова, Ж. *Немско-български фразеологичен речник. Т. 1 А-Л.* Пловдив: Летера, 2001.

Дорич: 1991: Дорич, А. *Кратък българско-немски речник.* София: Гал-Ико, 1991.

Манолова 1993: Манолова, Л. *Кратък речник на българската езиковедска терминология.* София: БАН, 1993.

Нанова 2005: Нанова, А. *Фразеологичен синонимен речник на българския език А-Я.* София: Хейзъл, 2005.

Немско-български речник 1984: Немско-български речник. Съст. Арnaudов, Ян. *Немско-български речник. А-К.* София: Издателство на БАН, 1984. 799 с.

Немско-български речник 1984: Немско-български речник. Съст. Арnaudов, Ян. *Немско-български речник. L-Z.* София: Издателство на БАН, 1984. 819 с.

Николова-Гълъбова, Гълъбов 1985: Николова-Гълъбова, Ж. , Гълъбов, К. *Немско-български фразеологичен речник. Т. 1 (А-Л).* София: Наука и изкуство, 1985.

- Николова-Гълъбова, Гълъбов 1985:** Николова-Гълъбова, Ж. , Гълъбов, К. *Немско-български фразеологичен речник*. Т. 1 (М-Z). София: Наука и изкуство, 1985.
- Николова-Гълъбова, Гълъбов 1968:** Николова- Гълъбова, Ж., Гълъбов, К. *Българско-немски фразеологичен речник*. София, 1968.
- Ничева и кол. 1974:** Ничева К., Спасова-Михайлова С., Чолакова Кр. *Фразеологичен речник на българския език*. София: БАН, 1974.
- Радева 2012:** Радева, В. *Български тълковен речник*. София: Изток-Запад, 2012
- Речник на българския език: 1984** Т. 4 (Деятелен – Е). изд. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1984.
- Речник на чуждите думи в българския език 2007:** *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Наука и изкуство, 2007.
- РСБКЕ: 1955-1959:** Речник на съвременния български книжовен език, т.1-3. София: БАН, 1955-1959.
- ФРБЕ 1974:** Фразеологичен речник на българския език. Т. 1 (А-Н). Съст. Ничева К., Спасова-Михайлова С., Чолакова Кр. София: БАН, 1974,759.
- ФРБЕ 1975:** Фразеологичен речник на българския език. Т. 2 (О-Я). Съст. Ничева К., Спасова-Михайлова С., Чолакова Кр. София: БАН, 1975,779.
- Duden 2008: Duden.** Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik, Band 11, redaktionelle Bearbeitung Dr. Werner Scholze. Mannheim: Dudenverlag, 2008.
- Friedrich 1976:** Friedrich, W. *Moderne deutsche Idiomatik*. München, 1976.
- Görner, Kempcke 1989:** Görner H., Kempcke, G. *Kleines Synonymwörterbuch*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1989.
- Götz 1993:** Götz, D., Haenisch G., Wellmann H. *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Berlin: Langenscheidt, 1993.
- Langenscheidts Großwörterbuch 1993:** *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, Leitende Redakteure Dr. Vincent J. Docherty, Dr. Günter Jehle. Berlin: Langenscheidt, 1993, 1183 S.
- Lexikon der Redensarten 2001:** *Lexikon der Redensarten*. Herausgegeben von Klaus Müller. München: Bertelsmann Lexikon Verlag, 2001.
- Müller 2001:** Müller, K. *Lexikon der Redensarten*. Gütersloh/ München: Bertelsmann Lexikon VerlagGmbH, 2001.
- Wahrig 1991:** Wahrig, G. *Deutsches Wörterbuch*. München, 1991
- Wermke u.a. 2008:** Wermke M., Kunkel-Razum K., Scholze-Stubenrecht. W. *Duden Redewendungen*.Mannheim: Dudenverlag, 2008.

Електронни източници:

Анастасов 2012: Анастасов, В. и кол. *Български етимологичен речник*. София: УИ „Проф. Марин Дринов”, 2012. <<http://www.ibl.bas.bg/lib/ber>> (06.12.2018).

Речник на българския език. Т. 15 (Р). София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2015. 1602 <<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg>>(30.11.2017).

Тълковен речник <<http://rechnik.info>> (30.11.2017)

Duden Universalwörterbuch. <http://www.duden.de/rechtschreibung/Verstand> (30.11.2017).

Klappenbach 1977: Klappenbach R. u. a. *DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart*, hrsg. v. d. Berlin – Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, <<http://www.dwds.de/wb/Weisheit>> (04.01.2019).